UDK 82.0-3
Alojzija Zupan Sosič
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

POSTKLASIČNA TEORIJA PRIPOVEDI

Postklasična teorija pripovedi je poimenovanje za naratologijo v zadnjih treh desetletjih – to poimenovanje pa si zasluži samo tista naratologija, ki je odstopila svoje tradicionalno poslanstvo polivalentni teoriji pripovedovanja in tako premestila svoj raziskovalni poudarek s proze na pripoved. Povezovalnost različnih znanstvenih področij je omogočila naratologiji razcvet v 21. stoletju, potem ko so različni pristopi, metode in smeri ob koncu prejšnjega stoletja delili naratologijo na klasično in postklasično. Med najpomembnejšimi predstavniki postklasične teorije pripovedi so: kulturna, kognitivna, retorična in feministična naratologija ter naratologija družbenih spolov.

Ključne besede: naratologija, teorija pripovedi, razvojna logika pripovedi

»Postclassical narratology« is the term for narratology of the last three decades. However, the name is suitable only for the nontraditional theory of narrative that shifted its research focus from prose to narrative through the polyvalent theory of narrative. Connecting various academic disciplines is the main reason for the flourishing of narratology in the 21st century, while various currents, methods, and directions divided narratology into classical and post-classical narratology at the turn of the 20th century. The most important representatives of postclassical narratology are: cultural, cognitive, rhetorical, and feminist narratology, and the narratology of gender identity.

Key words: narratology, theory of nararative, developmental logic of narrative

V drugi polovici 20. stoletja, v t. i. pripovednem obratu v humanistiki, je postala osrednja literarna zvrst pripoved, njene tehnike in oblike pa so se selile tudi preko literarnovednih meja. Pripoved je postala vsesplošen koncept, kar je problematiziralo mejo med pripovedjo in drugimi diskurzivnimi pojavi ter vodilo v ohlapnost analitičnih pristopov. Vse to si je prizadevala razrešiti nova znanost o pripovednem tekstu, naratologija, ki se je od šestdesetih let naprej tako razbohotila, da se je konec devetdesetih let razdelila na klasično in postklasično. V prispevku bom poskušala odgovariti na dve temeljni vprašanji. Prvo je najbolj splošno in se dotika smiselnosti izraza teorija in hkrati tudi enakovrednosti sinonimnega poimenovanja naratologija, drugo pa postklasične teorije pripovedi. Na prvo vprašanje bom poskušala odgovoriti v uvodu, ki mi bo služil tudi za motivacijski vzvod naslovne opredelitve teorije pripovedi, druga dilema – razvojna logika raziskovanja pripovedi – pa bo jedro razprave, kjer bom razložila pet teoretičnih pristopov oziroma smeri, zaobseženih v konceptu postklasične teorije pripovedi: kulturna, kognitivna, retorična in feministična naratologija ter naratologija družbenih spolov.

Prvo vprašanje – o smiselnosti termina teorija pripovedi – je pravzaprav vprašanje o upravičenosti teorije književnosti na splošno. V 20. stoletju je bila teorija

povezana z dvema tipoma razlag: s široko razumljenim načinom razlaganja bistva književnosti in uvajanja reda v to razlaganje ali s postopki prekomernega formaliziranja. Če je prvi način izhajal iz prepričanja, da teorija razširja naše znanje o konstrukciji literarnega dela, avtorju in interpretaciji, se je drugi na splošno izogibal teorije zaradi prepričanja, da se lahko književnost bere in razume tudi brez teoretičnega znanja (Bužinjska, Markovski 2009: 15–17). Čeprav je bila teorija književnosti vedno kontroverzna disciplina, se je kljub svojim aporijam in ambivalencam zelo plodno razvijala, saj je ravno 20. stoletje paradoksalno beležilo največje število teoretskih smeri, šol in gibanj. Močan val publikacij je vzpostavil potrebo reformiranja teorije (Barry 1995), s postmoderno »literarizacijo teorije« je zrcalno potekala tudi »teoretizacija literature«. Na to, da se je teorija razbohotila z eklektičnim srkanjem iz različnih konceptov, metod in disciplin, in da je začela vneto »hibridizirati«, je najbrž najbolj vplivalo rahljanje in razpadanje velike pripovedi o racionalnosti in znanosti (Juvan 2006: 20).

Konec tradicionalne literarne teorije in teorije književnosti na splošno je zaobsežen že v samem konceptu postmoderne (Jameson 2012: 9), konceptu stanjšanja nekdanjih kategorij žanra in diskurza, saj se današnji način literarnovednega pisanja preprosto imenuje teorija in presega meje »tradicionalne teorije«. Fredric Jameson (2012: 102–108) utemeljuje pomembnost in vseobsežnost teorije v postmoderni s pomočjo Heglove predpostavke o razpustitvi umetnosti v filozofijo. Relativiziral jo je s hipotezo, da se je sicer zgodil obrat v umetnosti, a ne proti filozofiji, ampak proti teoriji in estetiki. Teorijo naj bi v tem preobratu razumeli kot novo obliko lucidnosti, ki je v nasprotju s starimi filozofskimi sistemi pripravljena narediti prostor za samo *praxis*. Literarna teorija in s tem tudi njena sestavina, teorija pripovedi, je namreč korpus razmišljanja in pisanja, čigar obseg je izjemno težko določiti. Filozof Richard Rorty (Culler 2008: 13) je teorijo kot nov mešani žanr, ki se je začel že v 19. stoletju, določil takole: »V času Goetheja, Macaulaya, Carlyla in Emersona se je razvil nov način pisanja, ki ni niti vrednotenje relativnih odlik literarnih izdelkov, niti intelektualna zgodovina, niti moralna filozofija, niti napovedovanje družbenega razvoja, ampak vse to skupaj, pomešano v nov žanr.« Ta preprosta razlaga se zdi kot definicija nezadovoljiva, a vendar s pojmom teorija vključuje vse, kar se dogaja znotraj in zunaj literarne vede; literarni raziskovalci so namreč začeli od šestdesetih let 20. stoletja vključevati v literarno teorijo tudi področja zunaj literarnih študij.

Odmik od tradicionalne definicije teorije in pristanek na njeno vseobsežnost in eklektičnost[1], s tem pa na teorijo kot nov žanr, sestavljen iz različnih teorij, včasih uravnoteženih, največkrat pa zelo nasprotujočih si teženj, načel, smeri in šol, daje prednost izrazu teorija, ne pa naratologija. Seveda je izraz naratologija še vedno primeren in največkrat celo sinonimen, vendar je zaradi dvojnega pomena termina naratologija, ožjega in širšega, ustreznejše širše poimenovanje teorija pripovedi. Naratologijo namreč lahko razumemo v ožjem smislu takrat,

[1] Na znano dejstvo o eklektičnosti teorije (in s tem tudi literarne teorije) opozori pri nas tudi Tomo Virk (2007: 106), ko razlaga teorijo kot konceptualno orodje, s pomočjo katerega teoretik konstruira svoj predmet, ne pa vsemogočni instrument za dokončno razgrnitev obravnavanih pojavov; med tradicionalno literarno teorijo in njenimi novimi koncepti pa opaža celo strpno sožitje.

ko jo zožimo na metodo, ki se je razvila iz strukturalne poetike in semiotike. Če pa jo razlagamo kot teorijo pripovedi na splošno, v širšem smislu, jo razumemo kot eno izmed vej literarne teorije, posvečene analizi pripovedi, njenih vrst in oblik (Baldick 1996[3]: 146; Wilpert 1989[7]: 606). Poimenovanje teorija pripovedi se zdi prednostno tudi zaradi tega, ker se je že sama naratologija zaradi različnih teoretskih usmeritev konec prejšnjega stoletja razdelila na klasično in postklasično naratologijo, medtem ko je izraz naratologija še pred cepitvijo aludiral zgolj na metodo post/strukturalizma, kar sem že omenila. Današnja teorija pripovedi je torej poimenovanje za naratologijo v širšem smislu – širše poimenovanje pa si zasluži samo tista naratologija, ki je odstopila svoje tradicionalno poslanstvo polivalentni teoriji pripovedovanja in tako premestila svoj raziskovalni poudarek s proze na pripoved. Ob tej pestrosti si nekateri[2] raziskovalci pomagajo z množinsko oznako – teorije pripovedi – s katero poudarijo njeno raznolikost. A množinska oznaka teorije pripovedi ni primerna rešitev, saj prav nič ne prispeva k natančnosti in razumljivosti termina, ko pa je v današnjem času tako in tako jasno, da v znanosti prevladuje eklekticizem,[3] povezanost in prepletenost teorij in pristopov in pojem teorija v svoji abstraktnosti že predvideva neskončnost teorij.

Še lažje utemeljim ustreznost izraza teorija pripovedi s krajšim pogledom v vznik naratologije. Pripovedovanje, pripoved, pripovedno, pripovednost, pripovedljivost, pripovedno besedilo in zgodba so namreč uveljavljene oznake, ki so vstopile v sodobna pomenska razmerja šele v drugi polovici 20. stoletja, z rojstvom naratologije. Ko je postala v šestdesetih letih prejšnjega stoletja osrednja literarna zvrst proza, je pripovedna plodnost spodbudila tudi teoretični odsev, kar je pripovedništvo še bolj razbohotilo. V teoriji proze je prevladalo mnenje, da je pripoved[4] vsesplošno prisoten pojav, ker ni omejena samo na pripovedne žanre. Zaradi tako širokega koncepta je teorija pripovedi doživela terminološko zasičenje; pereče predvsem zaradi čezmerne uporabe naslednjih abstraktnih terminov na različnih področjih: tekstualnost, diskurzivnost, narativnost, referencialnost, medbesedilnost, suplementarnost, redundantnost. Na tej točki negotovosti se je rodila zamisel o potrebi nove znanstvene

[2] V slovenski literarni vedi je predlagala termin teorije pripovedi Alenka Koron v svoji doktorski disertaciji z naslovom Novejše teorije pripovedi v literarni vedi in njihova raba v slovenski in tujih književnostih (2009). Glede na to, da večina raziskovalcev še vedno uporablja edninsko obliko (npr. Herman, Fludernik, Rimmon-Kenan, Sommer, Abbott) in le redki množinsko(npr. Nünning), hkrati pa bi takšna posodobitev zahtevala tudi vzporedne spremembe na drugih področjih (npr. literarna teorija in feministična literarna veda bi se morali imenovati literarne teorije in feministične literarne vede ...) predlagam ohranitev starega poimenovanja teorija pripovedi, o katerem sem pisala že v svoji disertaciji Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja (2000).

[3] Sodobno raziskovanje književnosti je prepleteno s teorijo, ki se razume kot interdisciplinarno področje. Delovanje različnih humanističnih disciplin je usmerjeno na preučevanja družbene in ideološke proizvodnje pomena ali z drugimi besedami: te discipline se ukvarjajo z vprašanji ideologije, politike, etike, etničnosti, rase, razreda/stanu, spola itn., kar je blizu t. i. političnosti teorije. V tem smislu se pojem teorije ne more kar tradicionalno izenačiti s pojmom teorije književnosti kot prikaza metod analize in narave književnosti.

[4] Predhodnik takšnega prepričanja je Roland Barthes, katerega znana izjava »Nešteto je pripovedi na svetu« iz *Uvoda v strukturalno analizo pripovedi* (1966) je postala osnova za razširitev meja pripovedi.

discipline naratologije.[5] Na začetku šestdesetih let je tako postala naratologija teorija pripovedi oziroma pripovedovanja (ne pa proze).

Sčasoma sta interdisciplinarnost preučevanih besedil in sodobno razumevanje teorije termin naratologija nadomestila s terminom teorija pripovedi, ki se pogosto usmerja na vprašanja odnosa pripovedovanja do posameznih identitetnih skupin (razdeljenih glede na spol, raso, nacionalnost) ali do določenega tipa diskurza. V zadnjih treh desetletjih, v obdobju postklasične naratologije, se je povečalo znanstveno zanimanje za pripoved in njeno teorijo; internacionalizacija in interdisciplinarizacija preučevanja in poučevanja pa je vplivala na popularnost naratologije, poimenovane kar renesansa teorije in analize pripovedi (Richardson 2000; Nünning 2002). Povezovalnost je omogočila naratologiji, da v 21. stoletju ni samo zaživela, pač pa se je popolnoma razcvetela (Fludernik 2009: 12), razcvet različnih pristopov, metod in smeri ob koncu prejšnjega stoletja pa je vplival na delitev naratologije na klasično in postklasično. Razlogi za razcvet teorij pripovedi so različni, omenila bom le najbolj znane. Eden od njih, epistemološki, je navezan na »odločujočo potezo« človeka kot mislečega bitja, kateremu predstavljata zgodba in pripoved osrednji način osmišljanja in ubesedovanja sveta. Drugi razlog je ožje narave in se dotika bistvenih določnic postmoderne, ukinitve meja med zgodovino in pripovedjo, nezaupnico racionalnemu/znanstvenemu diskurzu ter zgodbarski princip številnih področij in disciplin. Tretji razlog pojasnuje renesanso pripovedi ali »pripovedni obrat« z naraščajočim[6] teoretskim zanimanjem za splošna vprašanja pripovedi in vzpostavitev pripovedi kot raziskovalnega predmeta v številnih strokah in disciplinah. Zadnja utemeljitev razcveta naratologije je vezana na dejstvo, da je teorija pripovedi lahko ponudila literarni vedi in ostalim strokam dobro strukturiran, sistematični teoretski pristop in izdelan nabor analitičnih kategorij ter modele za opis pripovednih pojavov, vlog in učinkov. Izkazalo se je, da drži Sommerjeva (2004: 6) trditev, kako lahko naratologija deluje kot uporaben teoretski vmesnik med pripovednimi strukturami in interpretativnimi pristopi. K širini raziskovanja teorije pripovedi prištevamo tudi analizo pripovedi, literarne in neliterarne, in interpretacijo pripovednih besedil, ki jih je včasih težko razmejiti med seboj, saj se je naratologija že rodila iz ukvarjanja s povsem konkretnimi besedili. Razcvet naratologije v postklasični naratologiji izmika teorijo enoviti disciplini, različne teorije pa so naklonjene sintetičnemu povezovanju literarne vede z družboslovjem, naravoslovjem, vedi o medijih in komunikoloških študijih, popularni psihoterapiji, medicini in poslovno-organizacijskim vedam (Koron 2009: 3–9).

Če je današnja teorija pripovedi poimenovanje za naratologijo v širšem smislu, si širše poimenovanje zasluži samo tista naratologija, ki je odstopila svoje tradicional-

[5] Termin naratologija je »uvedel« Tzvetan Todorov v knjigi *Gramatika Dekamerona* (1969) za označevanje sistematičnega študija narativnih struktur in ga razložil kot znanost o pripovednem besedilu. Njeno raziskovalno področje pa je bilo problematično ravno zaradi nerazčiščenega osnovnega vprašanja: kaj je pripoved oziroma pripovedni tekst; ali je predmet naratologije pripovednost oziroma pripovedno kot tako.

[6] Število zbornikov, monografij in drugih publikacij na področju literarnoteoretskih raziskav narašča, hkrati pa se ponatiskujejo že ustaljena dela. Trenutno so povsem utečene knjižne zbirke Studies in Narrative (založba John Benjamins), Theory and Interpretation of Narrative (Ohio State University Press), Frontiers of Narrative (University of Nebraska Press) in Narratologia (Walter de Gryter). O razvejani interdisciplinarni, izobraževalni in konferenčni dejavnosti v Evropi in Ameriki pričajo številne spletne strani, npr. http//www. narativesociety.org; http//www.narratology.net; http//www.humaniora.sdu.dk (Koron 2009: 3–5).

no poslanstvo polivalentni teoriji pripovedovanja in tako premestila svoj poudarek iz raziskovanja proze na preučevanje pripovedi. To ji je omogočilo razširiti svoj predmet raziskovanja iz izključno pisnih besedil na ustne pripovedne oblike in neliterarne (znanstvene in filozofske) tekste, saj je tudi v njih prepoznala pripovedno osnovo kot organizacijsko načelo jezikovnega in splošnočloveškega odnosa do sveta. Glede na različne pristope razumevanja in preučevanja pripovednega besedila lahko naratologijo delimo na več[7] naratologij, na splošno predvsem na klasično in postklasično naratologijo. Ker je bilo klasični naratologiji, tj, strukturalizmu, poststrukturalizmu, semiotiki in dekonstrukciji, pri nas (npr. Koron, Virk) posvečeno že veliko pozornosti, bom v nadaljevanju predstavila le postklasično naratologijo, klasično pa osvetlila kot uvodno navezavo. Jedro klasične naratologije je namreč strukturalizem, naslednik ruskega formalizma in praškega lingvističnega krožka. Naratologija je s strukturalizmom tesno povezana, saj pomeni najdosledneje udejanjenje strukturalistične ideje v literarni vedi, katere manifest je razprava Rolanda Barthesa *Uvod v strukturalno analizo pripovedi* (1966). Strukturalizem se je začel postopoma prevešati v poststrukturalizem, ko so postale bistvene strukturalistične premise vprašljive, predvsem izhodiščni pojem struktura, tesno pa se je povezal tudi s semiotiko, vsi trije pa še z dekonstrukcijo.

Kljub številnim razlikam med naratologijami je Ansgar Nünning[8] (2003: 243) objavil tabelo podobnosti in razlik med klasično in postklasično naratologijo, ki jo povzemam v smislu navajanja razlikovalnih potez med obema. Za bistveno razliko med obema Nünning navaja ahistoričnost, sinhronijo in tekstnocentričnost klasične ter historičnost, diahronost in kontekstualno naravnanost postklasične naratologije, ki posebej določa njuno žarišče. Prva postavlja v žarišče zaprte sisteme in statične proizvode z binarizmom in hierarhično stopnjevitostjo, druga pa odprte in dinamične procese s holistično kulturno interpretacijo in gostimi opisi. Če se prva izogiba etičnim vprašanjem in produkciji pomena, je druga dovzetna za etično problematiko in dialoško posredovanje pomenov. S formalistično in deskriptivno paradigmo si je klasična naratologija zasnovala pripovedno slovnico in poetiko fikcije, ko si je prizadevala spoznati univerzalne poteze vseh pripovedi, z interpretativno in vrednostno paradigmo pa se je postklasična usmerila proti interpretativni rabi analitičnega instrumentarija za raziskavo posebnih oblik in učinkov posameznih pripovedi.

Postklasična naratologija: Kulturna, kognitivna, retorična in feministična naratologija ter naratologija družbenih spolov

Devetdeseta leta prejšnjega stoletja so leta postklasične naratologije. To je zbirni pojem različnih prizadevanj za preoblikovanje klasične naratologije, kritizirajoč

[7] Glede na metodološke podlage in naratološke modele bi lahko razdelili teorijo pripovedi na predstrukturalistično (do leta 1960), strukturalistično (1960–1980) in poststrukturalistično obdobje, ki poleg poststrukturalizma in dekonstrukcije upošteva še niz drugih naratologij. V novejšem času se je za strukturalistično fazo kot sopomenka uveljavil izraz »klasična naratologija«, za zadnje obdoblje pa »postklasična naratologija« (Herman 1999, Nünning 2002, Sommer 2004, Koron 2009); delitev na klasično in postklasično naratologijo je k nam vpeljala Alenka Koron (2009).

[8] V nadaljevanju povzemam razlikovalne poteze obeh naratologij v Nünningovi tabeli po zarisu splošnih lastnosti v Koron 2009: 109.

njeno prejšnjo sistematiko, antropocentrizem, spolnoidentitetno slepoto in neupoštevanje konteksta (Herman 1999). Tako je ena izmed očitnejših razlik[9] poudarjanje sinhronega v klasični in diahronega vidika v postklasični naratologiji. V nasprotju s klasično (predvsem strukturalistično) naratologijo, ki je bila usmerjena k nezgodovinskim univerzalijam, postklasična naratologija interdisciplinarno raziskuje pripovedno kot večplastni pojav, usmerjen tudi na okoliščine in posledice različnih branj. K diahronosti so veliko prispevale kulturne študije, ki jih lahko združimo pod skupno oznako **kulturna naratologija**. Ta označuje sodobno razvijajočo se interdisciplinarno spodbudo (npr. preplet sociologije, sociologije kulture, antropologije, kulturologije) za analizo pogojev, ki vplivajo na produkcijo, recepcijo in kulturni pomen institucij, praks in izdelkov; literatura je v tem kontekstu ena izmed oblik kulturnih označevalnih praks (Abrams 1999[7]: 53). Središče zanimanja kulturnih študij, zajetih v kulturno naratologijo, je povsodnost pripovedi v kulturi in družbenozgodovinske dimenzije pripovednih oblik. Kulturna naratologija identificira družbene, ekonomske in politične vplive oz. učinke ter strukture moči, ki proizvajajo vse oblike kulturnih pojavov in jim podelijo njihov družbeni pomen. Kulturne študije želijo reformirati obstoječe strukture moči, zajete v kanonu, instituciji privilegiranega spola, naroda ali razredaIntenzivni dialog med kulturnimi študijami in teorijo pripovedi poudarja pomen pripovednega v kulturnih procesih, na katerega je vplivala celotna literarna veda (ne samo naratologija) od leta 1980 dalje, ko se je odprla kulturnozgodovinskemu kontekstu, v katerem pripovedi nastajajo in so sprejete. Kot vse sestavine kulture tudi pripovedne oblike niso nadzgodovinske ali nadkulturne entitete, ampak spremenljive oblike človeškega izražanja. Kulturne študije k pripovedi niso izoblikovale enotne šole. Med različnimi teorijami in metodami, poznanimi pod izrazi kulturne analize, diahronizacija, kulturna in zgodovinska naratologija, sta zelo priznani smeri kulturni materializem in novi historicizem. Obe odbijata esencialistično koncepcijo književnosti kot nositeljico univerzalnih vrednosti in vztrajata na njeni vpletenosti v zgodovinske mehanizme moči. Če kulturni materializem raziskuje kulturne pojave v zgodovinskih in materialnih okoliščinah njihovega nastanka glede na družbeno, politično in ekonomsko ozadje, novi historicizem (pod vplivom dekonstrukcije) zanika možnost vsake subverzije; model kulture se mu zdi oblikovan tako, da so vsa drugačna mnenja v njem potlačena.

Kulturno naratologijo je v postklasični naratologiji zadnjega desetletja zasenčila **kognitivna naratologija**. Ta raziskuje razmerja med percepcijo, jezikom, znanjem, spominom in svetom; zanimajo jo vloge zgodbe znotraj sečišč in nizov različnih pojavov. Kognitivni preobrat so v klasični naratologiji naznanili že premiki v recepcijski teoriji in pragmatiki jezika, danes pa je veliko postklasičnih narativnih

[9] Postklasična naratologija se povezuje tudi s študijami prevoda, primerjalno književnostjo, družbeno semiotiko in uporabnim jezikoslovjem (Dolоughan 2011: 4–6, 134). K interdisciplinarnosti in eklekticizmu sodobne (postklasične) naratologije je prispeval predvsem sinkretizem vseh naratoloških in različnih (nenaratoloških) pristopov, ki že vzbuja pomisleke glede smiselnosti tovrstnega hiperoplajanja. Enega izmed pomislekov je zapisala npr. Shlomith Rimmon-Kenan (Dolоughan 2011: 12–14), ko je terminološki konfuziji oporekala moč iskanja konsenza in plodnih dogovorov. Prav nasprotno stališče pa zagovarja Mieke Bal, ki v »prerodovitnosti« pripovednega najde možnost za razširjanje na druga področja s t. i. migracijsko estetiko ter nadomestitve koncepta glasu s konceptom steze, saj je v t. i. pripovednem obratu v humanistiki bolj pomembno »kje« in manj »kdo«.

pristopov kognitivno usmerjenih (npr. naravna naratologija, psihološki in retorični pristopi k pripovedi …). Istočasno – sicer bolj kot srečno naključje in manj kot sistematično križanje znanstvenih izsledkov – so začele kognitivne znanosti prepoznavati »zgodbeno« naravo percepcije, opomenjanja, spomina in izoblikovanja identitete (Herman[2] 2008: 67). Ena izmed nalog kognitivne naratologije so analize kognitivnih okvirjev v bralnem procesu, delujočih ali opuščenih. Kognitivni okvirji se ukvarjajo z naslednjimi vprašanji: Kaj se dogaja? Kje se dogaja? Kakšna je dogajalna situacija? Kateri so glavni motivi? Kakšen je namen določenega dogodka? Kakšen je pripovedovalčev status? Kognitivni okvirji so vpeti v dognanja kognitivne naratologije, ki povezujejo zgodbeno in kognitivno logiko: ključ do zgodbene logike in logike pripovedovanja zgodb so pravila in strategije kognitivne re/konstrukcije, ki vzporedno olajšajo pripovedno razumevanje in oblikovanje modelov inteligence. Selitev zgodbe iz humanističnih ved k družboslovnim in celo naravoslovnim znanostim vključuje čedalje več področij, ki se ukvarjajo z zgodbenimi oblikami védenja. Postavljena na krožišče narativnega in kognitivnega obrata nudi kognitivna naratologija srečevališče številnim disciplinam, literaturi, zgodovini, lingvistiki, pragmatiki, filozofiji in psihologiji. Za uspeh kognitivne naratologije kot meddisciplinarnega projekta se zdi najprimernejši preplet konstruktivističnega pristopa, kognitivne raziskave in teorij možnih svetov.[10] Kljub številnim prednostim in osvežitvenim novostim moramo kognitivnemu obratu v teoriji pripovedi pripisati tudi eno pomanjkljivost, ki zaznamuje vsakršno kognitivno raziskavo – delovanje kognicije ne more biti opazovano neposredno. Tako lahko samoopazovanje in zavestna metarefleksija virtualno opazujeta le vrh ledene gore, medtem ko avtomatizirane procese, temelje refleksije, ne moremo razumsko razložiti.

Kognitivna naratologija posodablja metode in pristope ostalih naratologij, tudi retorične naratologije, ki razlaga pripoved (pripovedno, pripovednost) kot umetnost komunikacije – kognitivni in retorični pristopi so namreč v naratologiji tesno povezani, mejna disciplina se zato imenuje kognitivna retorika. **Retorična naratologija** se usmerja na jezik pripovednega besedila in na pripovedno kot vzajemno delovanje avtorja in bralca skozi medij teksta. Pomembna sta dva poudarka: prvi analizira jezikovne obrazce besedila in upošteva posledice te analize za celotno komunikacijo, drugi pa poudarja komunikacijo, ko obrača pozornost k jezikovnim obrazcem. Odkar se večina analiz pripovedi posveča tudi jezikovnim obrazcem, modelom oz. strukturam, so retorični premisleki v sodobni teoriji pripovedi osrednji. Upoštevajoč pridobitve »stare« retorike se »novoretoriki« odzivajo na formalistične, strukturalistične, lingvistično-pragmatične, komunikacijsko-teoretične, diskurzivno-analitične, dekonstrukcijske ali marksistične metodološke izzive. Medtem ko se je antična retorika usmerila na *inventio*, tj. iznajdbo primernih misli, primerov ali argumentov, in klasična na *elocutio*, tj, na zgledno stilno in jezikovno oblikovanje, je sodobna retorika usmerjena k *dispositio*, tj. h kompoziciji gradiva. Nekateri retorični pristopi

[10] Teorijo možnih svetov, moderno prilagoditev Leibnizovega koncepta, so razvili filozofi analitične šole (Kripke, Lewis, Rescher, Hintikka) kot pomočnico za reševanje problemov v formalni semantiki. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je skupina literarnih teoretikov (Eco, Pavel, Doležel) na osnovi strukturalističnih metod odkrila moč modelov možnih svetov. Osnova te teorije je ideja, da je resničnost – vsota možnega in predstavljivega – vesolje, komponirano iz mnogostranosti različnih elementov.

v naratologiji so bili vplivnejši od ostalih; med najpomembnejše spadata Bahtinova teorija dialogizma in izsledki novoaristotelske ali čikaške šole. Bahtinova dialoškost zaobjema razmerje med jezikom in ideologijo: po njegovo prinaša vsaka izjava semantični in ideološki pomen, saj je izjava posoda vsebini in nizu vrednot. Retorična naratologija ni posvojila vseh njegovih tez; najbolj vplivna je bila teza dialoškega diskurza in ideja o povezavi jezika in ideologije, medtem ko je njegovo celotno delo vplivalo na raziskave pisem, dnevnikov, ustnih pričevanj, pravljic, heterodiegetske pripovedi, premega govora itd. Tudi izsledki neoaristotelovske ali čikaške šole so tesno povezani z Bahtinovim vplivom, predvsem prizadevanja najpomembnejšega predstavnika drugega rodu te šole, Wayna C. Bootha, ki je raziskoval nova področja, npr. implicitnega avtorja in nezanesljivega pripovedovalca. Boothova pozornost do razmerij med avtorjem, pripovedovalcem in bralcem je vodila k njegovemu etičnemu obratu znotraj retorične koncepcije pripovedi, saj je poudarjal načine, s pomočjo katerih retorične konstrukcije pripovedi učinkujejo na bralčeve želje, da si želi nekaj prebrati. Predstavnik tretje generacije, James Phelan, poudarja mnogovrstne plasti retorične komunikacije, posebej kognitivne, čustvene in etične (Herman 2008[2]: 503). Ker se retorična naratologija ukvarja pretežno s kako, kaj in zakaj v pripovedi, lahko pričakujemo, da bo kljub brstenju različnih novih pristopov še vedno igrala osrednjo vlogo v razvoju teorije pripovedi.

Retorična naratologija se v usmeritivi na temeljne principe komunikacije nenehno obrača od besedila k sobesedilu in pri tem upošteva družbene okoliščine, čeprav prepušča eksplicitne odgovore na vprašanja politike in ideologije drugim naratologijam, npr. feministični naratologiji in naratologiji družbenih spolov. **Feministična naratologija** je, podobno kot feministična literarna veda, del širšega gibanja feminizma, boja za politično, družbeno in ekonomsko enakost spolov. Pozna več oblik in teoretičnih pristopov, med katerimi sta najbolj vplivni dekonstrukcija in teorija bralčevega odziva, najpomembnejša pa izhodišča Simone de Beauvoir, Julije Kristeve, Luce Irigaray, Hélèn Cixous, Delleuza, Foucaulta, Lacana in Derridaja. Ker uporablja metodološki pluralizem in se nenehno posodablja, jo je težko natančno določiti. Lažje določimo jedro feministične literarne vede, ugnezdeno v feministični naratologiji: kritika celotne kulture kot prevlade moških, oplemenitena z Derridajevo kritiko logocentrizma, ki je kritika falocentrizma oz. falogocentrizma. Derrida (Bužinjska, Markovski 2009: 456–57) je namreč sistem zahodne metafizike opisoval kot sistem hierarhičnih opozicij, ki so represivne predvsem za ženske, saj je stroga delitev na telesnost in čutnost oziroma dušo in telo vedno dajala prednost moškemu, »nosilcu« razuma in duše, žensko pa je omejila zgolj na telesnost in s tem na manjvredne kategorije. Medtem ko se je klasična naratologija priklonila univerzalnim meram pripovednega, vztraja feministična naratologija pri umeščanju pripovedi v njihov zgodovinski in kulturni kontekst, kar pomeni, da se, tako kot kulturni materializem in novi historicizem, bolj kot zgodbi posveča diskurzu. Ko feministična naratologija preučuje zgodbo in diskurz skozi perspektivo spola, se usmerja na spol avtorja, bralca, pripovedne osebe, pripovedovalca in pripovedovanca/naslovljenca. V povezovanju teorije in prakse posreduje spolnoidentitetno nevtralne modele, proizvaja pa tudi spolno ozaveščeno branje pripovednih besedil. Pri vrednotenju literarnih besedil avtoric in njihovem umeščanju v literarni kanon poskuša feministična

naratologija vzpostaviti most med dvema skrajnostima: vrednotiti in kanonizirati z enakimi standardi kot literaturo moških ali pa upoštevati enotne »ženske standarde« glede na ustvarjanje žensk v enotnih družbenih pogojih. V antiesencialnih določitvah spola zagovarja feministična naratologija kulturno skonstruiran status »ženskega« in »moškega« narativnega diskurza, spolno identiteto pa ne kot prvenstveno kategorijo, ampak kot učinek znotraj pripovednega ali s pomočjo pripovedi.

Nadaljevanje ali vzporednico feministične naratologije predstavlja **naratologija družbenih spolov**, imenovana tudi naratologija spolne identitete.[11] Naratologija družbenih spolov je delno otrok feministične naratologije, ki se je po letu 1990 obrnila k splošnejšim usmeritvam spolne identitete. Že feministke same so raziskovane poetike poimenovale spolnoidentitetne (*gender poetics*), v zadnjih dveh desetletjih pa se (družbeni) spol ni konceptualiziral samo kot predeksistenčni pogoj za recepcijo, ampak tudi kot besedilni učinek (Herman 2008[2]: 198). Medtem ko so se zgodnje feministične študije usmerile na literarna besedila žensk, raziskuje naratologija spolne identitete po letu 1990 dinamiko konstrukcije spolne identitete v moških in ženskih tekstih ter besedilih ostalih[12] spolov. Sodobna femistična naratologija oz. postfeministična naratologija in naratologija družbenih spolov imata veliko skupnih lastnosti: presegli sta klasični (biologistični) spolni binarizem, prenehali raziskovati »žensko pisavo« in se preusmerili v analizo širših dimenzij, tj. spola, spolne identitete ter spolnosti. Največ zaslug za zasuk post/feminizma v smer spolne identitete ima Judith Butler, na področju naratologije pa Susan Lanser ter Vera in Ansgar Nüning. Medtem ko je prva trdila, da je spol že identiteta, spolna identiteta pa ni podvržena samo spolni in rasni, ampak tudi etični in kulturni razliki (Zupan Sosič 2006: 269), sta Nüningova menila, da bo teorijo pripovedi nadomestila spolnoidentitetno zasnovana analiza, obogatena z interpretacijo besedil in natančnim branjem. Najpomembnejši prispevek Butlerjeve, ki je vplival tudi na naratologijo družbenih spolov, je prevrednotenje pojma spol. Družbeni spol je bil že pred njenimi ugotovitvami razumljen kot predmet kulturnih in zgodovinskih sprememb, spol pa se je še vedno obravnaval kot trdna kategorija. Ravno zadnjo trditev je prevrednotila: ne samo družbeni spol, ampak tudi spol je družbeni konstrukt, ne pa preddiskurzivno dejstvo; oba sta procesa in ne rezultata. Njeni bistroumni uvidi so pomagali k vključitvi post/feministične naratologije v kontekst naratologije družbenih spolov, ki je smiselna prav zaradi raz-

[11] Naratologija družbenih spolov ali naratologija spolne identitete je slovenska ustreznica terminoma *gender studies* in *queer studies*. *Gender studies* je interdisciplinarna smer raziskovanja akademskega feminizma; ena od različic je *gender criticism*, ki si prizadeva reinterpretirati književnost skozi perspektivno spolnih obeležij in konstrukcije jaza ali osebnosti. *Queer studeis* se ne osrediščajo samo na esencialne vidike homoseksualnosti, kar je prej počela gejevska in lezbična teorija, tudi se ne ukvarjajo samo z rahljanjem tradicionalno razumljene opozicije norma-odstopanje ali center-margina, ampak poudarjajo pluralizem identitet in njihovo razlikovanje ter izgrajevanje nenormativnih spolnih identitet v kulturi (Bužinjska, Markovski 2009: 495, 503).

[12] Spola nista samo dva, pač pa jih lahko preštejemo na več načinov; najpogostejša sta dva načina. Prvi upošteva samo biološki spol, drugi pa tudi družbeni in psihološki spol. Po prvem načinu obstaja pet spolov, »nesporni« moški, »nesporna« ženska, hermafrodit ter moški in ženska, ki sta operativno zamenjala svoj spol. Drugi način, upoštevajoč poleg biološkega tudi družbeni in psihološki spol, našteje deset spolov: »pravi« moški, »prava« ženska, gejevski moški, lezbična ženska, transvestitski moški, transvestitska ženska, transseksualni moški, transseksualna ženska, biseksualni moški, biseksualna ženska (Zupan Sosič 2006: 268–313).

širitve znanstvenega polja. Medtem ko so se zgodnje feministične študije usmerile na literarna besedila žensk, raziskuje naratologija spolne identitete dinamiko konstrukcije spolne identitete v moških in ženskih tekstih. Če je feministična naratologija upoštevala družbeni spol kot predobstoječi pogoj recepcijskega procesa, ga razume naratologija spolne identitete kot besedilni učinek.

Slovenska literarna veda in postklasična teorija pripovedi

V zadnjih treh desetletjih, v postklasični fazi teorij pripovedi, je najbolj načrtno povzemal naratološke izpeljave Miran Štuhec, ki pa v knjigi *Naratologija: Med teorijo in prakso* (2000) ni težil k sistemski konceptualizaciji koherentnega naratološkega projekta. Sama sem istega leta nekaj naratoloških pristopov predstavila v doktorski disertaciji *Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*, nato še v knjigah *Zavetje zgodbe, sodobni slovenski roman ob koncu stoletja* (2003) in *Na pomolu sodobnosti ali o književnosti in romanu* (2011), znatno bolj poglobljeno in sistematično pa se je z naratologijo ukvarjala Alenka Koron v razpravah v reviji *Primerjalna književnost* in drugod (O uvodih v naratologijo, Avtobiografija, fikcija in roman: O možnostih žanra roman kot avtobiografija, Teorije/teorija diskurza in literarna veda) in v monografijah (2009 in 2011). Z Andrejem Lebnom je uredila knjigo *Avtobiografski diskurz: Teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju* s prispevki o pluralnosti teoretskih, metodoloških in praktičnih pristopov k skupnemu raziskovalnemu predmetu. Njena doktorska disertacija *Novejše teorije pripovedi v literarni vedi in njihova raba v slovenski in tujih književnostih* se obsežnega in razvejanega področja teorij pripovedi loteva iz dveh literarnovednih perspektiv, historično razvojne in sistematske oz. teoretično metodološke; dva najobsežnejša dela disertacije namenjena zgodovini teorij pripovedi. V četrtem delu raziskave je tudi sama uporabila najnovejše težnje postklasične naratologije in se tako preizkusila v treh smereh, v naratologiji družbenih spolov, raziskavah avtobiografije in historiografski naratologiji. Sklepna ugotovitev monografije, ki jo povzemam kot zaključek tega kratkega pregleda naratološkega vedenja pri nas, je sočasnost razvoja slovenske klasične in postklasične teorije pripovedi z evropsko, čeprav je naša metaliteratura izhajala v skromnejšem obsegu (Koron 2009: 212).

Viri in Literatura

H. Porter Abbott, 2009: *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik.

Meyer Howard Abrams, 1999[7]: *A Glossary of literary terms*. Orlando: Harcourt.

Chris Baldick, 1996[3]: *Concise dictionary of literary terms.* Oxford: Oxford UP.

Peter Barry, 1995: *Beginning theory: An introduction to literary and cultural theory.* Mancherster, New York: Manchester UP.

Vladimir Biti, 1997: *Pojmovnik suvremene književne teorije.* Zagreb: Matica hrvatska.

--, 2007: Pripovijest i svjedočenje o identiteti. *Teorija priče*. Ur. T. Sabljak. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 452–73.

Ana Bužinjska, Mihael Pavel Markovski [Anna Burzyńska in Michał Paweł Markowski], 2009: Književne teorije XX. veka. Beograd: Službeni glasnik.

Mark Currie, 1998: *Postmodern narrative theory*. London: Macmillan press.

Fiona J. Doloughan, 2011: *Contemporary narrative: Textual production, multimodality and multiliteracies*. London, New York: Continuum international.

Monika Fludernik, 2009: *An Introduction to narratology*. New York: Routledge.

David Herman, 1999: Introduction. *Narratologies: New perspectives on narrative analyss*. Ur. D. Herman. Columbus: Ohio State UP.

David Herman, Jahn Manfred, Marie Laure Ryan, 2008[2]: *Encyclopedia of narrative theory*. New York: Routledge.

Fredric Jameson, 2012: *Kulturni obrat: Izbrani spisi o postmoderni*, 1983–1998. Ljubljana: Studia humanitatis.

Marko Juvan, 2006: Dialogi med »mišljenjem« in »pesništvom« in teoretsko-literarni hibridi. *Teoretsko-literarni hibridi: O dialogu literature in teorije*. Ur. M. Juvan in J. Kernev Štrajn. *Primerjalna književnost* 29/ posebna številka. 9–27.

Alenka Koron, 1988: O uvodih v naratologijo. *Primerjalna književnost* 11/1. 51–63.

--, 2007: Razvoj naratologije družbenih spolov: Spolnoidentitetno ozaveščeni romani v novejši slovenski literatur. *Primerjalna književnost* 30/2. 53–65.

--, 2009: *Novejše teorije pripovedi v literarni vedi in njihova raba v slovenski in tujih književnostih*: *Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.

Ansgar Nünning, Vera Nünning, 2002: Von der strukturalistichen Narratologie zur postklassischen Erzählteorie. *Neue Ansätze in der Erzählteorie*. Ur. A. Nüning in V. Nüning. Trier: WVT. 1–33.

Gerald Prince, 1987: *A Dictionary of narratology*. Nebraska: Nebraska UP.

Philip Rice, Patricia Waugh, 1996[3]: *Modern literary theory: A reader*. London: HH group.

Tomo Virk, 2007: *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja: Kritični pregled*. Ljubljana: Založba ZRC (Studia litteraria).

Alojzija Zupan Sosič, 2000: *Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.

--, 2006: *Robovi mreže, robovi jaza: Sodobni slovenski roman*. Maribor: Litera.

Roger Webster, 1996[2]: *Studying literary theory: An Introduction*. New York: St Martin's press.

Gero von Wilpert, 1989[7]: *Sachwörterbuch der Literatur*. Stuttgart: Kroner.

Summary

Although the 20th century is characterized by the questioning of literary theory in general, the term »theory of narrative« is more suitable than »narratology«, as the latter term is closely connected to structuralism and semiotics. Nowadays »theory of narrative« is the term for narratology in a broader sense, i.e., for the type of narratology that shifted its research focus from prose to narrative through the polyvalent theory of narrative. Connecting various academic disciplines is the main reason for the flourishing of narratology in the 21st century, while various currents, methods, and directions divided narratology into classical and postclassical narratology. The most important representatives of classical narratology, i.e., structuralism, poststructuralism, semiotics, and deconstruction, are closely related to the representatives of postclassical narratology, i.e., cultural, cognitive, rhetorical, and feminist narratology and the narratology of gender identity. The difference among the two is represented by ahistorical dimension, synchronic aspect, and textual centrality typical of the classical theory of narrative on the one hand, and by historical dimension, diachronic aspect, and contextual direction typical of postclassical theory of narrative on the other. Rather than shaping a unique direction, the various currents in the field of cultural narratology shaped various theories and methods. While one of the main tasks of cognitive narratology is the analysis of the cognitive frame in the reading process, the basic task of rhetorical narratology is the analysis of the language features of narrative text and of cooperation between author and reader through the medium of text. The most closely connected are feminist narratology and the narratology of gender identity, as their main topic is gender identity.